

Віталій Микитин,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
цивільного права і процесу
Тернопільського національного
економічного університету

МЕХАНІЗМИ ЗМЕНШЕННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ КОРУПЦІЇ НА СУСПІЛЬСТВО В КРАЇНАХ СВІТУ

Досліджено ефективність механізмів зменшення негативного впливу корупції на суспільство в деяких країнах світу та сформульовано пропозиції у сфері протидії корупційній злочинності в Україні на основі зарубіжного досвіду.

Ключові слова: протидія корупції, антикорупційна політика, механізми протидії корупції, корупційна злочинність, вплив корупції на суспільство.

Бібл.: 6.

Микитин В.

Механизмы уменьшения негативного влияния коррупции на общество в странах мира

Исследовано эффективность механизмов уменьшения негативного влияния коррупции на общество в некоторых странах мира и сформулированы предложения в сфере противодействия коррупционной преступности в Украине на основе зарубежного опыта.

Ключевые слова: противодействие коррупции, антикоррупционная политика, механизмы противодействия коррупции, коррупционная преступность, влияние коррупции на общество.

Мукутун V.

Mechanisms of decreasing negative influence of corruption to society in the countries of the world

Combating corruption requires studying the conditions in which the anti-corruption strategy in Ukraine is being developed and implemented in the modern period, assessing the state's policy in this direction, as well as identifying the problems of applying concrete mechanisms for such a response. The main anticorruption doctrines adopted in Ukraine in the modern period do not give an unambiguous answer to the question of how to minimize corruption in the state. Therefore, the key to developing strategic approaches to combating corruption is the establishment of a range of actors who should play a leading role in this process - specialized anti-corruption bodies, law enforcement agencies, other civil society institutions or individual citizens on the basis of foreign experience.

This work is a study of the problems of combating corruption in the context of the modern anti-corruption strategy of Ukraine based on foreign experience in preventing and combating corruption. This approach provides an opportunity to identify the causes and identify effective measures to combat corruption in Ukraine, which is important for solving the tactical and strategic tasks of the state and society in this direction.

The formulated theoretical positions, proposals and conclusions can be used in research activities for the further elaboration of legal issues in the organization of prevention and counteraction of corruption in state bodies; in lawmaking activity aimed at countering corruption in Ukraine; practical activity of anti-corruption bodies; learning process.

After considering the opinions of scientists about the mechanisms of combating corruption and ways to reduce the negative impact of corruption on society, relevant international experience, it can be argued that there are criminologically significant problems of using such mechanisms in Ukraine as: repressive - criminal measures of influence (punitive and non-punitive); cultural - ensuring freedom of speech and the media; education; raising the social culture of citizens; mediated - ensuring a systemic state policy; creation of an independent judicial system; improvement of anti-corruption legislation; to ensure that criminal policies are adequate to the realities of Ukrainian society; building an effective criminal justice system; ensuring transparency of information and procedures; information provision of citizens; social security of civil servants; scientific support of anti-corruption measures, application of international experience, developments of other sciences, in particular, cybernetics in combating corruption in Ukraine.

Keywords: counteraction to corruption, anti-corruption policy, mechanisms of counteraction to corruption, corruption crime, influence of corruption on society.

Постановка проблеми. Протидія корупційній злочинності потребує вивчення умов, в яких формується і реалізується антикорупційна стратегія в Україні в сучасний період, оцінки політики держави в цьому напрямі, а також виокремлення проблем застосування конкретних механізмів такої протидії. Основні антикорупційні доктрини, прийняті в Україні на сьогодні, не дають однозначної відповіді на питання, яким чином мінімізувати корупційну злочинність у державі. Відповідно, головним у виробленні стратегічних підходів до протидії корупції є встановлення кола суб'єктів, які повинні відігравати провідну роль у цьому процесі – спеціалізовані органи боротьби з корупцією, правоохоронні органи, інші інститути громадянського суспільства або окремі громадяни на основі зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню різних аспектів проблем мінімізації рівня корупційної злочинності та вдосконаленню вітчизняного антикорупційного законодавства присвячено праці вчених: П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, В. І. Борисова, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, О. М. Литвинова, А. В. Савченка, І. К. Туркевича, Є. В. Невмержицького, Б. В. Романюка, О. В. Терещука. Серед зарубіжних учених, які досліджували окремі аспекти корупції, слід виокремити В. В. Астаніна, П. А. Кабанова, В. М. Кудрявцева, О. І. Кіріпчичикова, С. В. Максимова, О. Гределанда, Д. Джонса, Д. Кауфмана, В. Лаптеакру, Н. Леффа, М. Превезера, С. Пундея, С. Пуффера, Д. Хелмана, Л. Шеллі та інших.

Досліджуючи корупційну злочинність, науковці не завжди приділяють увагу вивченню суспільства, процесів, явищ, які відбуваються в ньому, а концентрують свої зусилля переважно на кримінально-правових аспектах проблеми. Комплексно проблема протидії корупційній злочинності в нашій державі за часи незалежності не розглядалася. Тема протидії корупційній злочинності в Україні та використання зарубіжного досвіду запобігання корупції актуальна для юридичної науки та практики.

Метою статті є дослідження ефективності механізмів зменшення негативного впливу корупції на суспільство в деяких країнах світу та формулювання пропозицій у сфері протидії корупційній злочинності в Україні на основі зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моделюючи протидію корупційній злочинності, варто застосовувати два механізми: соціально-культурний і репресивний. Всі засоби, які здатні впливати на злочинність, можна класифікувати як безпосередні (засоби протидії злочинності) та опосередковані (засоби підвищення ефективності засобів протидії злочинності шляхом зміни психологічних властивостей людини). Механізм протидії корупційній злочинності – це сукупність стану і процесів, з яких складається будь-яке фізичне, хімічне, фізіологічне, психологічне та інше явище або внутрішній устрій, система будь-чого [3, с. 15].

У кримінології не визначено чіткого переліку механізмів, які б запобігали вчиненню корупційних злочинів, хоча це питання час від часу порушували теоретики. Проте відомі історичні приклади країн із низьким рівнем корупції, в яких заходи, спрямовані на зниження рівня корупції, привели до значних успіхів: Республіка Сінгапур, Гонконг, Португалія, Швеція. Це свідчить про те, що механізми протидії корупції об'єктивно існують. Аналізуючи антикорупційну стратегію Республіки Сінгапур [6, с. 328], яка сприяла мінімізації корупційної злочинності в державі, можна зробити такі висновки. Успіх Сінгапуру в мінімізації корупції може бути визначений, як подвійна політика зменшення як можливості, так і стимулу до вчинення корумпованих діянь. Досвід Сінгапуру в контролі над корупцією також демонструє можливість мінімізації корупції, якщо присутня сильна політична воля. Саме політична воля визначає зміст, а через це й ефективність інших основних елементів протидії корупції, тобто ефективність протидії корупції загалом. Під політичною волею розуміються дійсні наміри політичного керівництва країни реально протистояти корупції у всіх її виявах і на всіх рівнях державної влади. Вияв політичної волі зумовлюється комплексом чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру: існуючою політичною системою, особистими якостями керівників вищих органів державної влади, характером суспільної психології, рівнем правосвідомості громадян, рівнем розвитку демократичних інститутів суспільства, які забезпечують вияв такої волі та її реалізацію. Так, урядом Сінгапуру була сформована еліта, яка ввібрала в себе найкращі світові знання, військову дисципліну і працювала на державу; скасований податок на вивезення капіталу для нерезидентів; підтримано низький рівень державних і соціальних витрат, але високий рівень заощаджень та інвестицій. Держава забезпечила найсприятливіший клімат для надходження інвестицій, для його застосовувався індивідуальний психологічний підхід до кожного з інвесторів. Залучення іноземних інвестицій відбувалось шляхом створення вигідних умов для притоку капіталу, зокрема скасування податку на вивезення коштів, отриманих вкладниками-нерезидентами.

Розглянувши антикорупційну політику Республіки Сінгапур, можна визначити основні чинники, які можуть забезпечити успіх у протидії корупційній злочинності. Так, політичне керівництво має бути за-

цікавлене у знищенні корупції і демонструвати зразкову поведінку, вести скромний спосіб життя й уникати залучення до корумпованих дій. Згідно із зазначеною політикою кожен, хто визнаний винним у вчиненні корумпованих дій, повинен бути покараний, незважаючи на його становище в суспільстві. Необхідно максимально спростити процедуру прийняття рішень та усунути можливість подвійного трактування законів, встановити для всіх зрозумілі, чіткі правила, ліквідувати зайві адміністративні бар'єри, створити прозору ринкову економіку з мінімальною дозвільною системою. Слід мінімізувати можливості чиновників діяти на власний розсуд шляхом зменшення кількості необхідних підписів під документами. Неминучість покарання є суттєвим стримуючим корупцію чинником. Заходи повинні стосуватися обох сторін: і тих, хто дає хабарі, і тих, хто їх бере. Особливу роль відіграють вищі посадові особи, які не можуть мати привілеїв перед пересічними громадянами додержуючись законів. Лідери повинні подавати особистий приклад бездоганної поведінки на найвищому рівні, щоб підтримувати свій моральний авторитет, необхідний для боротьби з корупцією. Антикорупційне законодавство має бути всеосяжним і з метою внесення актуальних поправок має періодично, за потреби, переглядатися. Стимулом до невчинення корумпованих діянь державними службовцями є забезпечення їх високою заробітною платою порівняно з приватним сектором, а також додатковими пільгами. Таким чином, узагальнимо основні чинники протидії корупційній злочинності, які можна брати до уваги для України, з огляду на різницю менталітету та культурних традицій розглянутих держав: політична воля; створення сприятливих економічних умов для інвесторів і громадян держави; висока культура та моральний авторитет політичного керівництва; усунення дискреційних повноважень; прозорість процедур; актуальне дієве законодавство; створення стимулів до невчинення корупційних діянь. Виникає питання щодо механізмів реалізації окреслених умов протидії корупційній злочинності. Більшість механізмів і методів протидії корупційній злочинності, ефективність яких доведено на практиці, вчені розподіляють на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх механізмів контролю входять такі, які існують у самому апараті управління – чіткі стандарти і правила виконання посадовими особами своїх обов'язків, нагляд керівництва за їх виконанням. Внутрішній контроль, який був основним способом протидії корупції ще в монархіях періоду абсолютизму, й досі високоефективний.

Далі розглянемо зовнішні механізми контролю, до яких належать ті, що мають високий ступінь незалежності від органів виконавчої влади. Так, незалежна судова система, за якої державний службовець, що порушив закон, може бути визнаний винним, різко знижує потенційну привабливість корупції. Одним з найефективніших механізмів контролю над корупцією бюрократичного апарату вченими і суспільством визнається свобода слова та ЗМІ.

Зовнішній контроль характерний для країн із ринковою економікою та ліберальною демократією. Це пов'язано з тим, що для реалізації нормального функціонування ринку потрібні певні правила, механізми забезпечення виконання зобов'язань, зокрема ефективна правова система, що забезпечує здорове конкурентне середовище. Ліберальна демократія для досягнення своїх цілей, окрім іншого, також ґрунтується на системі виборів, правовій державі, незалежному правосудді, розподіл влади і системі «стримувань і противаг». Усі ці політичні інститути виступають одночасно механізмами зовнішнього контролю над корупцією. Проте не всі положення ліберальної демократії однозначно сприяють протидії корупції. Прикладом може бути принцип розподілу влади. Розподіл влади за горизонталлю стимулює їх нагляд один над одним. Наприклад, у парламентській демократії представницька влада має повноваження відправити уряд у відставку. З іншого боку, в президентській демократії гілки влади ще більш функціонально розділені. Незважаючи на це, рівень корупції в президентських республіках загалом вищий, ніж у парламентських, що пов'язано саме з трудомісткістю процедури імпічменту президента держави. Далі поділ влади за територіальним рівнем і пов'язана з цим передача більшої частини повноважень виконавчої влади на рівень місцевого самоврядування приводить до ефективного зменшення розмірів органів влади. Це підвищує інформаційну прозорість влади і зменшує корупцію. Проте федеративний устрій держави, що забезпечує максимальну децентралізацію, часто приводить до регулювання різних аспектів однієї і тієї самій діяльності чиновниками різних інстанцій та, як наслідок, до більшої корупції порівняно з унітарними державами. Прикладом одного з механізмів цього нагляду може слугувати правильно побудована система виборів. У демократичних країнах основним способом «покарання» за корупцію обраних представників є недопущення їх до влади на наступних виборах. Мається на увазі, що сам виборець відповідає за ступінь чесності та відповідальності тих, кого він обирає. Однак досвід країн СНД свідчить, що, незважаючи на використання виборів як зброї проти корупції, їх дія виявляється слабкою [5, с. 60]. Крім цього, недоліки виборчого процесу можуть суттєво впливати на розмах корупції. Навіть якщо вибори проходять без порушень, сама їх система може стимулювати виборця голосувати за того чи іншого кандидата з ідеологічних

причин, ігноруючи корумпованість його особисто, його підлеглих або його партії загалом. Рівень корупції значно менший у країнах, де в кожному виборчому окрузі обирають декілька представників за мажоритарною системою, ніж у країнах із виборами за пропорційною системою та за закритими партійними списками або в країнах із маленькими виборчими округами і вибором одного представника в кожному окрузі. Це пояснюється тим, що мажоритарна система забезпечує найбільшу індивідуальну підзвітність, а вибір декількох представників або за відкритими партійними списками значно підвищує увагу, яку виборці приділяють відкритості й доброчесності кандидатів.

Деякі вчені, говорячи про особливості корупції в Україні як корупції кризового типу, що вражає не лише державу, а й громадянське суспільство та саму українську націю, звертають увагу на те, що економічні кризи теж ніколи не відбуваються без фактора корупції в їх механізмі, а сама корупція є живильним ґрунтом і для кризових явищ у сфері права і моралі. Таке уявлення про корупцію «українського зразка» зумовлює те, що для ефективної протидії їй має бути розроблена адекватна саме цьому типу корупції (а не корупції взагалі) технологія протидії. Саме тому виокремлена специфічна форма корупції для України – олігархічна, дає можливість сконцентрувати зусилля держави у протидії корупційній злочинності саме в цьому напрямі та застосувати саме ті механізми, які є найбільш ефективними.

Загальноновизнаними механізмами протидії корупції, за твердженнями дослідників, є забезпечення відповідності норм законодавства Конституції України. Так, будь-які норми, що встановлюють для громадянина обмеження, можуть спричинити корупцію, за винятком норм, що закріплюють конституційні свободи і права людини. Останні встановлюють обмеження не стільки для індивідів, скільки для органів державної виконавчої влади, залишаючись інституційними гарантіями як проти завищених вимог закону, так і проти наділення органів державної влади дискреційними повноваженнями. Корупціогенні норми приводять до порушення прав та свобод людини і громадянина, закріплених у Конституції України.

Іншим механізмом протидії корупційній злочинності вчені визнають інформаційне забезпечення громадян, яке включає роз'яснення законів громадянам щодо розуміння ними їхніх прав і обов'язків, наслідків, які можуть виникнути у разі порушення законодавства, змісту норм судочинства для захисту в суді. Прозорість операцій, які відбуваються в середині відомств, і належний громадський контроль за ними, зокрема за використанням бюджетних коштів, сприяють мінімізації корупції.

Щодо світових прикладів застосування певних механізмів протидії корупційній злочинності слід зауважити, що відповідні міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, ОЕСР, МВФ, Всесвітній банк, Євросоюз, СОТ та інші) багато років займаються цією проблематикою – проводять численні міжнародні конференції, розробляють рекомендації щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією. За їх визначенням, корупція, її масштаби, специфіка й динаміка теж є наслідком загальних політичних, соціальних і економічних проблем. Наукові розробки і практика протидії цим небезпечним явищам передбачають проведення тривалих послідовних і системних антикорупційних заходів, які повинні мати, на думку деяких вчених, і ми підтримуємо цю точку зору, переважно профілактичний характер, а не репресивний. Проте дієвість репресивних (каральних) заходів довів Сінгапур, викоринивши корупцію в державі, на що зауважимо, що в демократичному суспільстві, яким у повному розумінні цього слова прагне стати Україна, репресивні методи неприйнятні ще й з моральних причин. Мають рацію, на нашу думку, вчені, які радикальним засобом протидії корупції вважають формування антикорупційної культури як елемента культури. Говорячи про механізми корупційної злочинності, слід зауважити, що, наприклад, С. І. Беген, розглянувши результати емпіричного дослідження статистичних закономірностей процесу здійснення корупційних діянь в економіці України на підставі бази даних корупційних діянь за 2014–2016 рр. (суть: розподілено суми хабарів на категорії та застосовано метод «вигод та витрат» до сфери корупційних відносин), дійшов висновку, що статистичний аналіз інформації бази даних корупційних діянь засвідчив неадекватність чинних правових норм сучасним реаліям корупційних відносин. Застосувавши метод «вигод та витрат» до сфери корупційних відносин, ученому вдалося ідентифікувати характерні риси поведінки типового хабарника в економіці України та визначити свого роду біфуркаційні точки зміни його поведінки. Статистично підтверджується обернена залежність вигоди корупціонера від його витрат на здійснення корупційних дій. Отже, створюючи умови, за яких витрати хабарника збільшуються, держава може знизити вигоду від одержання хабара, а отже, зменшити привабливість цього виду корупції [1, с. 77].

Одним із механізмів протидії корупційній злочинності слід визнати, на наше переконання, засноване на власному професійному досвіді, і застосування кібернетики, зокрема, методів математичного моделювання до аналізу організованої корупційної злочинності, що може сприяти глибшому розумінню найважливіших соціальних процесів, що відбуваються в українському суспільстві. З розвитком кібернетики

та криміналізацією суспільства відбулися еволюційні перетворення в усіх сферах суспільного життя, що висувають нові вимоги до організації управлінської діяльності, що зараз має яскраво виражений інформаційний характер. Загальновідомо, що прорив у тій чи іншій сфері, зокрема протидії корупційній злочинності, можливий лише на стику різних спеціальностей. Застосування методів математичного моделювання може сприяти глибшому розумінню найважливіших соціальних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, зокрема слугувати методом вирішення проблем протидії корупційній злочинності. Враховуючи, що методи математичного моделювання мають велике значення для розкриття корупційних злочинів і виявлення осіб, які їх учинили, правоохоронні органи України потребують матеріальної підтримки держави для проведення відповідних досліджень. Отже, методи математичного моделювання дають можливість розкривати цілу низку корупційних злочинів і виявляти осіб, які їх учинили. За своєю суттю математичне моделювання є методом вирішення нових складних проблем кримінології, тому дослідження щодо нього має бути випереджаючим [2, с. 414].

Можна зробити висновок щодо розглянутих механізмів протидії корупційній злочинності: напрацьований великий світовий досвід протидії корупційній злочинності, проте він непридатний для України без його наукової інтерпретації й адаптації за допомогою кримінологічної науки до українського суспільства. Сучасна вітчизняна і зарубіжна кримінологічна наука має доволі багатий арсенал ефективних інструментів протидії злочинності, який, на жаль, не використовується в Україні. Ігнорування його робить нашу державу незахищеною від різноманітних породжуючих кризи (так званих кризогенних) факторів. В Україні кримінальний компонент є чинником усіх криз – і політичних, і економічних, і правових, і моральних. Іншими словами, злочинність відіграє значну роль в існуванні будь-якої кризи. Цілком праві вчені, які вважають, що, на жаль, протидія злочинності зводиться до «вдосконалення» юстиції, тобто до фактора, який має паліативне значення, і зовсім не використовується радикальний фактор, а саме: підвищення правової культури громадян. Це веде до гіпертрофії ролі юстиції й атрофії ролі правової культури громадян у протидії корупційній злочинності. Така протидія суперечить законам кримінології і тому завжди неефективна [4, с. 52]. Також виявлено, що корупція є комплексним феноменом, який не можна пояснити з позицій лише одного фактора. Водночас зв'язок корупції з проблемами, що її породжують, є двостороннім. З одного боку, ці проблеми поглиблюють корупцію, їх вирішення може сприяти зменшенню корумпованості влади. З другого – боротьбі з масштабною корупцією в перехідний період заважає така сама корумпованість влади. Звідси випливає, що зменшити та обмежити корупцію можна лише шляхом одночасного вирішення проблем, що її породжують.

Міжнародний досвід боротьби з організованою злочинністю свідчить, що визначена та зважена державна політика може суттєво знизити активність організованих злочинних угруповань. Світовий досвід показує, що механізми мінімізації рівня корупційної злочинності є. Те, що Україна не скористалася цим досвідом, вказує на незацікавленість у протидії цьому явищу і пересічних громадян, і деяких вищих керівників держави в сучасний період. Саме тому протидія корупції в нашій державі залишається на рівні лозунгів і декларацій.

Висновки. Розглянувши думки вчених щодо механізмів протидії корупційній злочинності та шляхів зменшення негативного впливу корупції на суспільство, відповідний міжнародний досвід, можна стверджувати про наявність кримінологічно-значимих проблем застосування таких механізмів в Україні, як: репресивні – кримінальні заходи впливу (карально-некаральні); культурні – забезпечення свободи слова та ЗМІ; просвітництво; підвищення соціальної культури громадян; опосередковані – забезпечення системної державної політики; створення незалежної судової системи; удосконалення антикорупційного законодавства; забезпечення адекватної реаліям українського суспільства кримінальної політики; побудова ефективної системи кримінальної юстиції; забезпечення прозорості інформації та процедур; інформаційне забезпечення громадян; соціальне забезпечення державних службовців; наукове супроводження заходів протидії корупційній злочинності, застосування міжнародного досвіду, напрацювань інших наук, зокрема кібернетики в протидії корупційній злочинності в Україні.

Список використаних джерел

1. Анохіна Л. С. Кримінологічні дослідження детермінанти хабарництва. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2017. Т. 20 (59). № 1. С. 73-78.
2. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 564 с.

3. Коков Ю. А. Как победить коррупцию? Право и безопасность. 2016. № 1–2 (18–19). С. 12–17.
4. Костенко О. М. Корупція в Україні у світлі політичної кримінології. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 49–54.
5. Кузьмінов С. В. Стратегія антикорупційних реформ в Україні: Міжнародний досвід чи інновація? *Економічний нобелівський вісник*. 2015. № 1 (8). С. 55–61.
6. Ли Куан Ю. Сингапурская история. Из «третьего мира» – в первый: монография. Москва : МГИМО (У) МИД России, 2005. 439 с.

References

1. Anoxina, L. S. (2017). Kryminologichni doslidzhennya determinanty habarnyctva. [Criminological research determinants of bribery]. *Uchenye zapysky Tavrycheskogo natsionalnogo unyversyteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya: Yurydycheskye nauky – Uchenye zapiski Tavricheskogo National University im. V. I. Vernadsky. Series: Legal Sciences, 1*, 73–78 [in Ukrainian].
2. Busol, O. Yu. (2014). *Protydiya korupciynij zlochynnosti v Ukrayini u suchasnyj period [Countering Corruption Crime in Ukraine in the Modern Period]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
3. Kokov, Yu. A. (2016). Kak pobedyt korupcyuu? [How to overcome corruption?] *Pravo y bezopasnost – Right and safety, 1-2*, 12–17 [in Russian].
4. Kostenko, O. M. (2009). Korupciya v Ukrayini u svitli politychnoyi kryminologiyi. [Corruption in Ukraine in the light of Political Criminology]. *Politychnyj menedzhment – Political Management, 1*, 49–54 [in Ukrainian].
5. Kuzminov, S.V. (2015). Strategiya antykorupciynyx reform v Ukrayini: Mizhnarodnyj dosvid chy innovaciya? [The Strategy of Anti-Corruption Reforms in Ukraine: International Experience or Innovation?]. *Ekonomichnyj nobelivskyy visnyk – Economic Nobel Bulletin, 1(8)*, 55–61 [in Ukrainian].
6. Ly, Kuan Yu. (2005). *Syngapurskaya ystoryya. Yz «tretjogo myra» – v pervyj. [Singapore History. From the «third world» – in the first]*. Moscow: MGIMO (U) Russian Ministry of Foreign Affairs [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 27.05.2019.